УДК 821.161.2-1(71).09

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА МАЗЕПИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЯРА СЛАВУТИЧА

Накашидзе І.С., аспірант

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Стаття присвячена дослідженню художнього осмислення постаті видатного українського гетьмана Івана Мазепи у творчості україномовного поета Канади Яра Славутича.

Ключові слова: історіософія, образ, інтерпретація.

Накашидзе И.С. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ФИГУРЫ ИВАНА МАЗЕПЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ЯРА СЛАВУТИЧА / Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина.

Статья посвящена исследованию художественного осмысления фигуры выдающегося украинского гетмана Ивана Мазепы в творчестве украиноязычного поэта Канады Яра Славутича.

Ключевые слова: историософия, образ, интерпретация.

Nakashidze I.S. ART JUDGEMENT OF IVAN MAZEPA'S FIGURE IN YAR SLAVUTICH'S POETIC CREATIVITY / Dnepropetrovsk national university named after Oles Gonchar, Ukraine.

Article is devoted to the research of an art judgement of a figure of outstanding Ukrainian hetman Ivan Mazepa in the creativity of Ukrainian poet of Canada Yar Slavutich.

Key words:historiosophy , character, interpretation.

Яр Славутич (Григорій Михайлович Жученко) – відомий поет та культурний діяч української діаспори в Канаді. Його творчість з часу виходу першої поетичної збірки "Співає колос" (1945) привертає до себе увагу критиків та літературознавців. Лейтмотивною у творчості Яра Славутича є тема України. Мальовнича природа, минуле й сьогодення Батьківщини: визвольні змагання, репресії, правозахисний рух, зрештою, політична ситуація – все це знаходить відгук у віршах митця. І майже всюди до громадянського пафосу творів додається потужний ліричний особистісний струмінь. У своїх поетичних збірках (насамперед "Гомін віків", "Маєстат", "Правдоносці") Яр Славутич відтворює український національний характер і дух української історії від найдавніших часів до сьогодення. "Історіософія – глибинна основа світовідчуття автора. Його цікавить праісторія України як духовний досвід для сучасників" [1, 53]. До вивчення історіософічності Яра Славутича звертались у своїх статтях такі дослідники, як С.Долинська ("Історизм і історіософія Яра Славутича"), Т.Щерба ("Поетичний світ Яра Славутича"), О.Шумський ("Історіософічні мотиви у творчості Яра Славутича"), Я.Розумний у монографії "Батьківщина в поезії Яра Славутича" та інші. Але у більшості з цих розвідок дано лише загальну картину образів минулого України у творчості україномовного поета Канади, окреслено основні теми, мотиви та проблеми.

Однією з улюблених історичних тем Яра Славутича є тема козацтва та гетьманства. До художнього відтворення героїки Запорозької Січі поет звертається з метою пробудити у своїх сучасників патріотичні почуття. С.Долинська наголошує на тому, що Яр Славутич "цілеспрямовано проводить думку про те, що нашим предкам не бракувало героїзму. Беззахисність географічного положення рідного краю змушувала їх весь час боротися за свою волю і незалежність. Тож для автора немає сумніву, де його сучасники мають шукати джерела героїзму" [, 53]. Дійсно, уже в першому вірші збірки "Маєстат" Яр Славутич закликає згадати славні часи гетьманства, коли під проводом "лункої в віках Булави" з патріотичною наснагою боролися за рідну землю козаки:

О ви, що довіру забули!
Розкрийте глибинні чуття
Для сяйва, що знало минуле,
Що в творче веде майбуття [3, 153].

Так поет намагається відродити у серцях нащадків славетних запорожців "дух предків", за умови існування якого можливо здобути омріяну свободу народу та держави.

Ідея гетьманства у творчості україномовного поета в Канаді асоціативно співвідноситься з ідеєю української духовності. Збірний образ "маєстату булави" в однойменному поетичному циклі постає символом української національно-державної незалежності, втіленням якої є образи гетьманів (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Калнишевський та інші). Зокрема образу Івана Мазепи-Колединського присвячено ряд віршів Яра Славутича ("Монолог перед шаблею", "Дует Мазепи й Мотрі", "Мазепа", "Полтавська битва", "Заповіт Мазепи", "Слава Мазепі"), більшість з них – уривки із втраченої під час другої світової війни поеми "Мазепа". В інтерпретації Яра Славутича Іван Мазепа постає як державний діяч, що керувався ідеєю об'єднання українських земель, намагався побудувати українську європейську державу з успадкованим січовим ладом, вивільнивши її з-під влади російського царату.

Метою даної статті і є дослідження художньої інтерпретації історичної постаті Івана Мазепи у поетичній творчості Яра Славутича.

В історії України важко знайти особу, навколо якої точилися б такі гострі суперечки, перехрещувалися різні, часто полярні думки, як Іван Мазепа. "Захоплення, різке неприйняття, замовчування – такий, щонайменше, діапазон суджень дослідників про нього" [4, 327]. Мазепа був пристрасною, схильною до захоплень натурою – грав на бандурі, цікавився мистецтвом, колекціонував зброю, писав поетичні твори. Таку освіченість гетьмана Яр Славутич охарактеризував епітетом "велемудрий", що підкреслює як багатство внутрішнього світу, так і його мудрість як політика. Ставши гетьманом Лівобережної України, Іван Мазепа постійно дбав про розвиток освіти та культури. Але Яра Славутича насамперед цікавить Іван Мазепа як видатний політичний діяч, який протягом багатьох років обіймав найвищу посаду у козацькій державі. Як зазначає відомий історик Н.Полонська-Василенко, на Запоріжжі гетьмана вважали не батьком, а "вітчимом України" [3, 62].

Яр Славутич, змальовуючи образ Мазепи, акцентує увагу насамперед на його стосунках із Москвою. За свідченням сучасників, у гетьмана Івана Мазепи склалися добрі взаємини із молодим царем Петром І, що, незважаючи на різницю віку, моральних засад, характерів, були довірчі. Цар мав усі підстави довіряти українському гетьманові. "Після багатьох років "крамол" і "зрад" з'явився підданий, який вірою і правдою служив його інтересам: доповідав про "витівки" запорожців, придушував народні рухи, посилав козацькі полки то в далекі північні райони, то в Польщу, то на південь. Цар не залишався у боргу" [6, 331]. У "Монолозі перед шаблею" Яр Славутич у формі самовираження ліричного героя – гетьмана Івана Мазепи – акцентує нещирість (подекуди з нотами ненависті) його у взаєминах із царем, наголошуючи, що той ішов на компроміс і добре відчував істинне ставлення царя до України:

Ти в гніві зориш поневолений край,
Ти царську приймаєш образу.
Ти чуєш, як сили підземні трясуть
Поховані кості Богдана,
Коли москалі в Україну несуть
Неволю, що палить, як рана [5, 157].

В образі шаблі втілено національний дух Мазепи. Із москалями шабля змушена бути "безмовною", "захололою", "німою", але й віра, що їй залишилось недовго перебувати у такому пасивному стані:

Тоді молитовно тебе я зніму –
Як сонце, як щастя, як мрію!
Відважно тебе, захололу й німу,
Зведу на Петра і нагрію [5, 157].

Через вживання міфологеми сонця автор образ шаблі в бою асоціативно співвідносить з образом омріяної незалежної України. Саме "вибороти" таку державу для Івана Мазепи було метою всього життя, заповітною мрією. Він розумів що єдиний вихід з-під влади Москви – здобуття волі шляхом збройної боротьби, яка принесе перемогу та омріяну незалежність. Мотив помсти наявний у поезіях Яра Славутича, присвячених подіям північної війни, у тому числі й Полтавській битві. Через образ шаблі Яр Славутич вводить мотив помсти за поневолений український народ: "Та прийде ще кара, зоря світова, / Година святої відплати" [5, 157].

З історичних джерел відомо, що головною причиною цієї війни було прагнення Московської держави здобути вихід до берегів Балтійського моря, які належали Швеції. Становище України в цій війні було жахливим. Вона опинилася між двох вогнів: з одного боку Петро І та польський король Август ІІ, з іншого – Карл ХІІ і польський воєвода Станіслав Лещинський. Хто б не переміг, український народ втрачав свою державу. Мови не могло бути навіть про автономію. Єдиним порятунком було визволення з-під влади Москви до закінчення війни й укладення мирного договору. Саме так думав Мазепа і деякі представники старшини. У зв'язку з цим виникли дві концепції: перша – створення Великого Князівства Руського у федерації з Річчю Посполитою; друга – союз з Кримом і Туреччиною для боротьби за незалежність Української держави. Плани Мазепи були ширші: він хотів створити незалежне "особоє княженіє" [3, 64]. Але його справу гальмували і примушували до конспірації настрої старшин, що були незадоволені як політикою Петра І, так і політикою Мазепи.

27 червня 1709 р. шведи зазнали поразки у битві під Полтавою і були змушені тікати в турецькі володіння. Разом із ними через річку Переволочну із залишками козацького війська переправився й Мазепа. Ці події відображені у багатьох творах української літератури (Б.Лепкий, С.Руданський), у тому числі й у поезії Яра Славутича "Полтавська битва", де возвеличено Мазепу і його військо. Один із прийомів опоетизації Мазепи у вірші є пейзаж олюднений, персоніфікований:

Рушає Мазепа, свідомий звитяги,
І славу навколо співає трава.
І в ноги лягають степи неозорі,

Привітно лунають байраки здаля…, [5 159].

Образи трави, степу і байраків у Яра Славутича підпорядковані зображенню України. Її образ теж персоніфіковано: вона благословляє своїх синів на "святу" боротьбу за свободу. Асоціативно виникає мотив помсти. В описі бою значне місце відводиться образу Дніпра як архетипу України. Характеристики стану ріки підкреслюють біль поразки:

І шведи здаються, і жалі голосить
Дніпра голубого зажурений плин.
Він тужно тече, багряніючи кров'ю,
Гойдає журбу січових корогов [5, 160].

Образ головної річки батьківщини постає як свідок кривавої історичної битви, як субстанції, через які передано почуття матері, що тужить за своїми синами, і батька, що направляє синів і допомагає їм у бою. Причину поразки козаків у Полтавській битві Яр Славутич вбачає у малій чисельності війська ("Навали п'ятьох не здолає один" [5, 160]) та страху союзників-шведів. Драматизм вираження почуттів Мазепи у вірші Яра Славутича поєднано з пафосом віри в те, що хоча битва і програна, але народний патріотичний дух не зламаний, і це не остання битва за свободу та незалежність України.

Полтавська битва знайшла своє відображення і у кантаті Яра Славутича "Слава Мазепі", що складається з трьох частин. Перша – заклик Мазепи боронити волю і відповідь йому нащадків. У ній Яр Славутич називає "велемудрого" гетьмана батьком, чиє слово "Кличе до бою – як дзвін" [5, 163]. У другій частині кантати поет роздумує над битвою під Полтавою, коли "Карла й Мазепи збройні лави / Подужав лютий кат Петро" [5, 163], не над причинами поразки Мазепи, а над її наслідками, головним з яких стала понад 300-літня підлеглість України Російській державі. Як і у "Полтавській битві", у вірші "Слава Мазепі" головним у зображенні України є міфологеми степу, що заріс "зажуреним" полином і перетворився на "довгий ряд могил", і річки Дніпра, що своїми водами "несе жалі за обрій". "На тлі цієї прогри зарисовується домінанта кантати – героїзм і значення спадщини Мазепи, з якою давні й нові царі постійно воювали й воюють" [2, 99], через трагічні деталі означень яких передають біль поразки, що змінюється ствердженням незламності й непереможності українського духу:

Та наша віра не вмирає,
Та наше серце ожива,
Бо ще на простори безкраї,
Як сонце, блисне булава [5, 164].

Поет вірить, що знайдеться ще людина, яка поведе народ на боротьбу, і переможе в цій боротьбі з ім'ям "незламного Мазепи" на вустах і в серці. Тема боротьби і мотив помсти поглиблюються у третій частині кантати:

Вперед! Пробивайся щосили
На рідні козацькі степи,
Розриті Москвою могили
Московською кров'ю кропи! [5, 165].

Ці рядки рефреном проходять через усю частину, і відбивають антимосковські настрої автора, духовно окриленого героїзмом Івана Мазепи. У них – переконання в необхідності рішучої боротьби й помсти. Для України поразка у Полтавській битві стала не тільки катастрофою, але й уроком.

В осмисленні історичних подій сформувалось два протилежні погляди на постать Івана Мазепи. У царській (а потім і в радянській) історіографії гетьмана вважали зрадником Петра І і всього українського народу. Такої думки дотримувався, зокрема, М.Костомаров, який вважав гетьмана "брехливою людиною": "Мазепа носив постійно на собі відбиток того щиросердя, яке притаманне характерові й поведінці малоросів, виявляв завше відразу до хитрості й підступності, часто відзначався добродушною веселістю, всіх любив пригощати, і здавалося, начебто у нього усе серце навстіж; усім тим він схиляв до відвертості своїх гостей і приятелів і випитував у них все, що йому було потрібно" [2, 246]. Історик вважав, що саме такі риси характеру керували Мазепою у вчинках, які передували його зраді. Згідно з іншим поглядом, Іван Мазепа є національним героєм. Цієї позиції дотримувались Байрон, Гете, Рилєєв, С.Руданський, Б.Лепкий. Ім'я Івана Мазепи залишилось для подальших поколінь символом боротьби за незалежність України. Саме таким символом постає український гетьман у поезії Яра Славутича.

Достовірні факти останніх років життя Івана Мазепи (нервові напруження, невдачі, провал планів і задумів, що підірвали його здоров'я, відчуття наближення смерті, його наказ спалити свої документи, сповідь перед священиком, спеціально доставленим із Ясс, смерть 21 вересня (2 жовтня) 1709 р. у с. Варниця неподалік Бендер) лягли в основу вірша Яра Славутича "Заповіт Мазепи":

У дні знемоги, в дні неслави,
Не на привілля рідних трав, –
У хаті вбогої Молдави

Борець козацької держави,
Старий Мазепа умирав [5, 161].

Цей опис вмираючого безпомічного, хворого гетьмана контрастний до образу заможного, статного, величного Мазепи. У поезії Яра Славутича на смертному одрі Мазепа закликає своїх соратників та нащадків завзято боротися з Москвою, як Богдан Хмельницький боровся з Польщею. У заповіті гетьмана поет розгорнув тему патріотичного служіння Вітчизні:

На слугування Україні
Своє життя, свої думки,
Душі буяння, гнів палкий, –
Усе віддати *ви повинні*… [5, 161], –

у цих словах заповіт Мазепи прийдешнім поколінням. Характеризуючи Мазепу саме як патріота своєї країни, сенс його заповіту, Яр Славутич вводить у текст вірша образ вогню – свічі, що інтерпретована як ознака ритуалу і як символ чину:

Та дві свічі у головах
Палали владно, як багаття,
Немов незгашене завзяття
В полтавській битві на степах [5, 161].

У той же час образ вогню постає як символ народного патріотичного духу, готовності народу до боротьби за свободу, а образ Івана Мазепи інтерпретується як уособлення духовного поводиря народу, що поглиблюється через зіставлення його поряд із образом Богдана Хмельницького.

У художній інтерпретації Яра Славутича образ Івана Мазепи співвідноситься з історичною дійсністю. Гетьман постає як визначний державний діяч, що керувався ідеєю об'єднання українських земель, намагався вивільнити рідну країну з-під влади російського царату, як духовний поводир народу. У поетичній творчості Яра Славутича увага зосереджена на поетичній фіксації найважливіших моментів життя Івана Мазепи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долинська С. Історизм і історіософія Яра Славутича / С.Долинська // Визвольний шлях. – 2006. – Вересень. – С. 52-59.
2. Костомаров М. Галерея портретів [Біогр. нариси] / М.І.Костомаров. – К.: Веселка, 1993. – 36 с.
3. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Н.В.Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.
4. Розумний Я. Батьківщина в поезії Яра Славутича / Я.Розумний. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 179 с.
5. Славутич Яр. Твори: У 5 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, Едмонтон: Славута, 1998. – Т. 1: Поезії (1937–1997). – 470 с.
6. Смолій В. Іван Мазепа / В.Смолій // Історія України в особах: IX– XVIII ст. – К.: Україна, 1993. – 396 с.

УДК 821. 161.2: 82-311.1

ІНДИВІДУАЛІЗМ ЯК СКЛАДОВА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНОГО КОДУ В РОМАНІ Л.КОНОНОВИЧА "ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦІЇ"

Ніколаєнко В.М., к. філол. н., доцент, Башук Н.А., здобувач

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню індивідуалістичних поведінкових стратегій персонажів у романі Л.Кононовича "Тема для медитації". Проблема розробляється в етнопсихологічному контексті, оскільки, на думку більшості теоретиків етнопсихології, саме індивідуалізм є домінуючою рисою українського національного характеру.

Ключові слова: етнопсихологія, ментальність, індивідуалізм, соціальний інстинкт, глосарій, екзистенціалізм.